

Žibartas Jackūnas

SEMANTINIS KITYBĖS SAMPRATOS MATMUO

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Mokslo filosofijos ir istorijos skyrius
Saltoniškių g. 58, LT-08105, Vilnius
El. paštas: zibartas@kfmi.lt*

Prieš pradėdant tiesiogiai nagrinėti kitybės reiškinių pravartu prisiminti priežastis, padėjusias suaktualinti kitybės problemas šiuolaikinėje teorinėje sąmonėje. Viena iš jų yra, be abejo, susijusi su pastaraisiais dešimtmečiais teorinėje kultūroje išsiskleidusia mąstymo linkme, kurią galėtume įvardyti kaip kognityvinį ar pažintinį partikuliarizmą.

I. PAŽINTINIO PARTIKULIARIZMO SKLAIDA

Išskirtinis dėmesys kitybei, skirtybėms, įsitvirtinęs postmoderniojoje filosofijoje ir ypač prancūzų mąstytojų veikaluose, yra susijęs, pasak Toddo May'aus, su „...totalitarizmo, antifundamentalizmo (*nonfoundationalism*) ir pagarbos kitam problemomis, užimančiomis svarbiausią vietą požiūriuose, kurie lėmė nesėkmingą Prancūzijos mintį“ (May 1997: 204). Aptardamas Emmanuelio Levino, teikusio ypatingą reikšmę kitybės problemai, filosofines pažiūras, Adriaanas Peperzakas teigia, kad, šio mąstytojo nuomone, siekiu totalizuoti pasižymintis tradicinis Vakarų mąstymas „kritikuotinas vadovaujantis mąstysena, kuri pradiniu tašku laiko reiškinius tokius, kokie jie atsiskleidžia patys savaime“ (Levinas: 1996: X), nes reiškinyje

atsiveria individualios, nepakartojamos suvokiamo esinio savybės. Anot paties Levino, intelektualistinė Vakarų filosofijos tradicija verčia individualybės pajautą pajungti universaliam žinojimui: „[...] suprasti individualų esinį tolygu atsidurti už individualybės ribų. Suprasti – tai būti susijusiam su individualiu esiniu, egzistuojančiu pažinimo, kuris visada yra pažinimas universalus, dėka“ (Levinas: 1996: 5). Wolfgangas Welschas pabrėžia, jog „Filosofinis postmodernizmas ryžtingai stoja prieš visokį totalinimą [...] ir laikosi pliuralistinės pozicijos ir praktikos“ (Welsch 2004: 148). Prancūzų filosofas Alainas Badiou teigia, kad „postmodernios filosofijos tikslas yra dekonstruoti visumos (*totality*) idėją“ (Badiou 2003: 44), o ir pati filosofija turinti būti kitokia: „Mums reikia filosofijos, kuri būtų atvira nepakartojamam ypatingumui (*singularity*) to, kas vyksta... [...]. Tokia filosofija būtų įvykio filosofija“ (Badiou 2003: 56).

Priešiskumas universalizuojančiam žmogiškojo tikrovės supratimo ar pažinimo matmeniui, neigiamas požiūris į kognityvinį universalizmą, tapęs, galima sakyti, postmodernaus mąstymo emblema, verčia postmodernistus ieškoti jam atsvaros kognityviniame partikuliarizme. Postmodernistai atmeta esencialistinį požiūrį į tikrovės reiškinius, neretai keisdami jį vitgensteiniška „šeiminio panašumo“ samprata. Welschas nedvejodamas tvirtina, jog „nėra tokio dalyko kaip meno esmė“ (Welsch 1997: 80), jog „visa aprėpianti, vienoda estetiškumo esmė neegzistuoja“ (1997: 35). Jo įsitikinimu, estetiškumui apibūdinti visiškai pakanka „šeiminio panašumo“ sąvokos (1997: 17). Panašiai mąstoma ir apie mokslą. Pasak Jordi Cato, šiandien neretai manoma, kad „mokslo sąvoka geriausiu atveju turėtų būti suprantama, sekant vėlyvuoju Wittgensteinu, kaip šeiminio panašumo sąvoka“ (Cat 1998: 532).

Pažintinio partikuliarizmo šalininkai, ypatingą dėmesį teikdami suvokiamų pasaulio reiškinių individualumui, savitumui, ypatingumui (*singularity*), skirtybėms, unikalumui bei kontekstiniam raiškos sąlygotumui, padeda teorinėje sąmonėje įsitvirtinti metodologinei nuostatai, kad kiekvienas paskiras reiškinys gali būti adekvačiai suprastas, pažintas ar įvertintas tik remiantis jo individualumui, kontekstiniam apibrėžtumui apčiuopti pritaikytais metodais, standartais, kriterijais. Pavyzdžiui, sakoma, jog „kiekvienas meno kūrinys yra unikalus ir, matyt, negali būti vertinamas, galiausiai, jokių standartu, išskyrus savąjį“ (Strawson 2004: 239). Anot Bruce'o Browerio, „epistemologinis kontekstualizmas“, kurį, mano galva, galima laikyti tuo pačiu, tik kitaip įvardytu pažintiniu partikuliarizmu, laikosi nuomonės, kad „pažinimo standartai keičiasi kintant kontekstui“ (Brower 1998: 646).

Nesileidžiant į platesnį pažintinio universalizmo bei partikuliarizmo ypatybių, šių epistemologinių nuostatų sankirčio aptarimą, dera išsakyti keletą apibendrinančio pobūdžio teiginių, į kuriuos reikia atsižvelgti toliau gvildenant kitybės problemą.

Pirma, postmodernizmo išpuoselėta universalizmo prieštata partikuliarizmui teoriniu požiūriu yra gana abejotina nuostata, besiremianti daugiausia nepagrįstu empirinio pažinimo (supratimo) lygmens reikšmės absoliutinumu bei lygiai tokiu pat nepagrįstu teorinio pažinimo lygmens reikšmės nuvertinimu.

Antra, du pažinimo lygmenis – teorinį ir empirinį – absoliutinantys teoretikai išleidžia iš akių tą aplinkybę, kad tarp dviejų kraštutinių polių – empirinio pažinimo ir aukštu apibendrinimo lygiu pasižyminčių teorijų – egzistuoja aibė tarpinių, didesniu ar mažesniu tiriamų reiškinių apibendrinimu pasižyminčių pažinimo lygmenų. Kiekvienas iš jų yra reikalingas, atlieka savitą vaidmenį istoriniame pažinimo procese ir todėl jie negali būti priešinami vienas kitam kaip sociokultūrinio požiūriu nereikšmingi, beprasmy. Nusi-teikimas teikti besąlygišką pirmenybę empiriniam pažinimui, išstumiant iš pažinimo scenos universalesnių žinių siekiančias pažinimo atmainas, išduoda ydingą postmodernizmo teoretikų polinkį totalizuoti, absoliutinti empirinio pažinimo ir jo teikiamų rezultatų svarbą.

Trečia, kuo žemesniu apibendrinimo lygiu pasižymi pažinimo padariniai, tuo siauresnis, labiau ribotas yra jų praktinio pritaikymo laukas. Ir priešingai, aukštu teorinio apibendrinimo lygiu pasižyminčių žinių taikymo galimybės yra palyginti plačios.

Ketvirta, empirinio, menku apibendrinimo lygiu pasižyminčio pažinimo padariniuose paprastai atsispindi individualios tiriamų esinių ypatybės, jų skirtybės, taip pat nepakartojamos, konkrečios jų raiškos aplinkybės. Tokios žinios, patyrimas yra niekuo nepakeičiami konkrečiose praktinio gyvenimo situacijose. Aukštu apibendrinimo lygiu pasižymintis pažinimas tokių galimybių perteikti individualų tiriamų reiškinių paveikslą, atskleisti nepakartojamas kontekstines jų raiškos aplinkybes neturi. To iš jo negalima ir reikalauti.

Penkta, dėmesys individualioms tiriamų reiškinių savybėms, skirtybėms arba, priešingai, dėmesio sutelkimas į bendras, daugeliui reiškinių būdingas savybes, ryšius, dėsningumus rodo, kad tyrinėtojų santykis su tiriamais objektais reiškiasi semantinio požiūriu į juos plotmėje. Tiriamų reiškinių panašumai, bendrumas ar skirtybės atsiskleidžia tik per pažintinį patyrimą ar supratimą, per jį sudarančias prasmes.

Šešta, pažintinis universalizmas ir pažintinis partikuliarizmas su jiems būdingu semantiniu polinkiu akcentuoti bendrybę, tapatumą arba skirtības, individualias, nepakartojamas reiškinių savybes yra veiksnys, į kurį svarbu atsižvelgti siekiant išryškinti semantinius kitybės sampratos aspektus.

2. „KITO“ SAMPRATOS GAIRĖS

„Kitybės“ terminui neretai teikiama skirtinga reikšmė: kitybė suprantama arba a) kaip „kitas“, arba b) kaip kitoniškas, skirtingas, arba c) kaip terminas, kuriame susipina abi šios prasmės.

Kad ir kokia prasmė būtų priskiriama „kitybei“, pats kitybės reiškinys negali būti paaiškintas kitybė, t. y. kitu laikomą esinį, suvokiant atsietai nuo interpretuojančio asmens, nuo paties interpretacijos vyksmo. Kitybė yra nepasiekiamas suvokiamų reiškinų neinterpretuojančiam subjektui (jeigu toks apskritai būtų įmanomas).

„Aš – mano metafizika ir mano fizika“, – sakė Michelis Montaigne'is. Subjektas, t. y. suvokiamas esinys interpretuojantis „aš“, yra „metafizinis“, interpretacinis, semantinis darinys. Suvokiamų reiškinų neinterpretuojantis individas nėra subjektas. Žmogus, kaip fizinė būtybė, nesireiškia kaip subjektas, kaip tikrovę interpretuojanti esybė, todėl jam, kaip fiziniam organizmui, „kitas“ ar kitybė yra apskritai neprieinami. „Fizinis subjektas“ – toks terminas vartojamas paskutinėje prof. Rolando Pavilionio knygoje (Pavilionis 2005) – yra, mano galva, save, kaip fizinę būtybę, interpretuojančio „metafizinio“ subjekto kūrinys.

Asmuo įgyja subjekto prasmę ar statusą interpretacijos vyksme, kai interpretuojamą reiškinį suvokia kaip „kitą“, netapatų sau, t. y. interpretuojančiam „aš“, subjektui. Nėra, manoma, „[...] „aš“ („*self*“), kuris egzistuoja iki ar nepriklausomai nuo interpretacijų“ (Skinner 1994: 54). Interpretuojančio subjekto ir „kito“ skirtis yra loginis tiek interpretacijos, tiek subjekto, tiek „kito“ skyrimo pagrindas. Kiekvieno jų raiška yra neatsiejama nuo minėtos skirties raiškos. Todėl, matyt, galima teigti, jog šiomis sąvokomis žymimiems reiškiniams – interpretacijai, subjektui, „kitam“ – būdingas įvykio, funkcijos, koreliacijos matmuo. Asmeniui būti subjektu tolygu interpretuoti suvokiamus esinius kaip „kitus“: interpretacija negalima, jei ji nėra „kito“, tikrąja to žodžio prasme, interpretacija.

Interpretacijos vyksme suvokiami esiniai atsiskleidžia asmeniui reiškiniu, fenomeno pavidalu ir niekaip kitaip. Pasak Martino Heideggerio, „būti reikalauja mąstymo, kad galėtų reikštis“ (Caputo 1997: 152). Wilhelmo Dilthey'aus teigimu, „visa realybė duota patyrimo“ (Dilthey 1989: 281), kuris, kaip žinia, susiklosto interpretacijos vyksmo eigoje. Todėl esama pagrindo manyti, kad interpretacija, subjektas, „kitas“ yra fenomeniškojo pasaulio realijos ir nesireiškia už šio pasaulio ribų.

„Kitas“ yra semantinis darinys, lygiai kaip ir jo raišką suponuojantis interpretacijos subjektas. „Kitas“ sietinas su prasmės intenciniame turinyje atsispindinčiu reiškiniumi, įgyjančiu kito prasmę tik santykyje su jį interpretuojančiu, bet savęs nereflektuojančiu semantiniu subjektu. Interpretacija, kurios padarinys – prasmėje atsispindintis „kitas“ – visada yra „kito“ interpretacija. Prasmė, kurioje atsispindi kitas, visada yra „kito“ prasmė. Būti „kitu“ tolygu būti interpretuojamam reiškiniumi, objektu, kurį asmuo suvokia kaip „kitą“, t. y. netapatų sau – interpretuojančiam subjektui – dalyką. Objekto prasmę esinys įgyja taip pat tik interpretuojančio subjekto sąmonės atžvilgiu (Dilthey 1989: 248).

„Kitą“ interpretuojantis subjektas tuo pačiu metu neinterpretuoja, nereflektuoja savęs, todėl niekada nesireiškia kaip „kitas“, kaip prasmė, atspindinti patį subjektą, interpretuojamą kaip „kitas“. Subjekto-objekto santykis niekada nesireiškia kaip santykis tarp objektų arba tarp subjektų. Nors subjektą ir objektą sieja koreliacijos ryšys, jie negali keistis funkcijomis: objektas niekada netampa subjektu, o šis – objektu. Subjektas negali būti objektyvizuotas, intencionalizuotas ar, Edmundo Husserlio žodžiais, „tematizuotas“, o objektas – subjektyvizuotas, deintencionalizuotas: „Kaip funkcionuojantys subjektai, per kuriuos ir per jų atliekamą funkciją mums pasaulis egzistuoja, mes esame visiškai ekstraterminiai (*extrathematic*)...“ (Husserl 1970: 261). Tik tapęs asmens savimone ar savistabos objektu, „aš“ interpretuojančio subjekto atžvilgiu persikeičia į „kitą“. Interpretuodamas asmuo reiškiasi kaip subjektas interpretuojamo objekto, suvokiamo kaip „kitas“, atžvilgiu, bet nesireiškia kaip subjektas savo paties, interpretuojančio „kitą“, atžvilgiu. „Aš esu tiek, kiek esu *ne-aš*, kiek aš esu „kita“ (Pavilionis 2005: 25).

„Kitas“, kaip intenciniame prasmės turinyje fiksuojamas objektas, atsiduria interpretacijos lauke mažiausia trimis būdais: 1) interpretuojant iš ekstrasubjektinės erdvės per jusles asmenį pasiekiančią neinterpretuotą informaciją; 2) interpretuojant ženklus ir jais perteikiamas prasmes; 3) interpretuojant prasmes, atsirandančias subjekto atminties, vaizduotės, fantazijos, gebėjimo planuoti, projektuoti ir t. t. dėka.

Interpretuojant suvokiamą esinį susiklostanti prasmė arba patyrimas yra „čia ir dabar“ besireiškiantis dalykas. Šią interpretacijos vyksmui būdingą ypatybę fenomenologai neretai įvardija „prezentacijos“ terminu. Todėl galima, matyt, teigti, kad tiek „aš“, subjektas, tiek „kitas“, objektas realiai reiškiasi tiek, kiek yra interpretacijos metu prezentuojami.

„Prezentavimo“ bei „reprezentavimo“ terminams interpretacijos kontekste gali būti ir yra teikiamos skirtingos prasmės, kurių neįmanoma išsamiai išgildinti šiame kitybės reiškiniui skirtame straipsnyje. Todėl aptarkime tik kai kurias iš jų.

Pirma, prezentavimas suprastinas kaip jau minėta patyrimo ypatybė reikštis „čia ir dabar“. Šia prasme „prezentavimas“ žymi patyrimą kaip *realiai dabar* besireiškiantį dalyką. Atrodo, kad šitokia prezentavimo samprata suponuoja patyrimo interpretaciją, tiksliau – metainterpretaciją, ir tos interpretacijos subjektą (metasubjektą).

Antra, jeigu interpretuojama informacija ateina iš ekstrasubjektinės erdvės ir pasiekia interpretuojantį asmenį (yra patiriama) per jusles, – kaip paprastai esti tiesioginio tikrovės esinių suvokimo atvejais, – „prezentavimo“ terminu gali būti pažymima ne tik tai, kad patyrimas *realiai* reiškiasi „čia ir dabar“, bet ir tai, kad per patyrimą *realiai* reiškiasi tikrovės esinys, kurį interpretuojant susidarancios intencinės prasmės „užpildo“ patyrimo turinį.

Kadangi patyrimas yra vienintelė semantinė terpė, per kurią tikrovė reiškinių pavidalu atsiveria interpretuojančiam asmeniui, galima manyti, kad prezentavimas yra dominuojanti pasaulio raiškos žmogui forma. Taip suprasdami prezentavimą negalėtume teigti, jog interpretacijos metu yra prezentuojami objektai, „atsispindintys“ intenciniame atminties, vaizduotės, spėjimų, hipotezių, projektų turinyje.

Trečia, jau aptarta prasme interpretuojama prezentuotų esinių prasmė (bet ne patys esiniai), fiksuota atmintyje ar ženklų sistemose (tekstuose), gali būti iš naujo prezentuota arba *reprezentuota* tiek, kiek čia ir dabar vykstančios interpretacijos eigoje susiklostančią intencinę prasmę sudarantys semantiniai elementai sutampa (yra bendri, panašūs) su reprezentuojamos prasmės sandais. Galima, matyt, teigti, jog prasmės reprezentavimo dėka yra reprezentuojami (tačiau tik netiesiogiai, tarpiai) ir patys tikrovės esiniai, anksčiau prezentuoti reprezentuojamos prasmėse. Svarbu tik turėti galvoje tą aplinkybę, kad reprezentuojama prasmė interpretacijos metu nėra atkartojama, atkuriamą ar reprodukuojama: Anot Hanso-Georgo Gadamerio, „išgyventi patyrimą, reiškia išgyventi naują patyrimą“ (Gadamer 1997: 235).

Ketvirta, prezentavimo terminu gali būti žymima ir *patirties*¹, kaip specifinio semantinio darinio, raiška čia ir dabar vykstančios interpretacijos metu susiklostančio patyrimo turinyje.

Penkta, interpretuojant ženklų sistemomis perteikiamas prasmės, tekstus, ženklai, kaip juslėmis suvokiami medžiaginiai prasmės koreliatai, interpretacijos metu yra *prezentuojami* antruoju punktu nurodyta šio termino prasme, o su jais siejamos prasmės – *reprezentuojamos* trečiuoju punktu aptarta prasme.

Išdėstyti samprotavimai vienaip ar kitaip susiję su kitybės reiškiniu, interpretuoja jį daugiausia kaip „kitą“, suvokiamą semantiškai suprantamų subjekto ir objekto skirties kontekste. Toliau aptarsime „kitybę“ ar „kitą“, kaip kitoniškumą, skirtingumą žymintį terminą. Tuo tikslu pravartu atidžiau panagrinėti tikrovę interpretuojančio subjekto semantinę sandarą bei įvairialypę raišką interpretacijos vyksme.

3. KITYBĖS SAMPRATOS SANDAI

Fenomenologijos, hermeneutikos atstovų įsitikinimu tikrovę interpretuojantis asmuo yra visų pirma patiriantis individas arba patyrimo subjektas. Subjektas, supratimas, interpretacija – nuo patyrimo neatsiejami dalykai. Interpretacija visada remiasi patyrimu, o šis yra interpretacinės prigimties, susiklosto interpretuojant. Gianni Vattimo teigimu, hermeneutinė filosofija ir ypač Gadameris, „...išgrindė kelią pripažinimui, kad visas žmogiškasis patyrimas yra interpretacinio pobūdžio“ (Vattimo 1997: 32–33, 60).

¹ Plačiau patirties reiškinys aptariamas trečiame straipsnio skirsnyje.

Skirtinos dvi patyrimo, susidarančio interpretacijos vyksmo metu, pusės: kintamoji ir santykinai pastovi.

Pastaroji laikytina asmens *patirtimi sensu stricto*. Joje glūdi apibendrintos žinios, gebėjimai, vertybės, atsispindi laikomos validžiomis semantinės interpretuojamų reiškinių supratimo schemas, racionalumo normos ir pan. Kiekvieno žmogaus patirtis turi, šalia bendrųjų, būdingų daugumai atitinkamos kultūros, istorinio laikotarpio žmonių bruožų, ir savitų, tik tam asmeniui būdingų ypatybių. Todėl asmens patirtį galėtume, sekdami Pavilioniu, apibūdinti kaip „individualią prasmų sistemą“. Patirtis susiklosto per daugelį konkrečių atitinkamo reiškinio interpretacijos atvejų.

Patirtis – savitas semantinis darinys, artefaktas, atliekantis svarbią funkciją interpretuojant ir suprantant tikrovės reiškinius. Interpretacijos metu aktualizuojamas asmens patirties segmentas reiškiasi kaip semantinis kontekstas ar terpė, kurioje įprasminama suvokiamą reiškinį atspindinti informacija. Patirtis – interpretacijos konteksto vaidmenį atliekantis semantinis darinys, esminis suvokiamų reiškinių supratimo veiksnys. Tai – pagrindinė, niekuo nepakeičiama patirties funkcija. Patirtyje glūdinčios prasmės supratimo metu gali keistis, būti tikslinamos ar atmetamos, keičiamos naujomis interpretuojant susiklostančiomis patirtinėmis prasmėmis.

Pastebėtina, kad patirtis gali būti siejama su tuo, ką fenomenologijos, hermeneutikos puoselėtojai neretai įvardija kaip išankstinį supratimą, išankstinį manymą, suvokimą, išankstinę supratimo struktūrą, išankstinę prasmę ir pan. (*Vorsicht, Vorgriff, Vormeinen, preconceptions, preunderstanding, prejudice, foremeaning* ir kt.). Antai Gadameris nurodo, kad „kiekvienas supratimas yra neišvengiamai susijęs su kokia nors išankstine nuomone (*prejudice*) [...] ar „išankstine prasme“ (*foremeaning*)“ (Gadamer 1975: 239). Panašių mintį sutinkame Schleiermacherio, Husserlio, Heideggerio, Habermaso, Ricoeuro veikaluose. (Ormiston, Schrift 1990: 77, 274, 322; Husserl 1970: 51; Heidegger 1999: 191).

Patirtis pasižymi ypatingais bruožais, suteikiančiais jai savitą pobūdį. Kai kuriuos iš jų glaustai apibūdinsime.

Pirma, patirtyje kaupiasi informacija apie asmeniui, tam tikrai interpretacinei bendruomenei sociokultūriniu požiūriu svarbius reiškinius, jų savybes, ryšius, dėsningumus, svarbius gebėjimus, vertybes. Patirtis – bendrybės sritis, fiksuojanti informaciją apie bendruosius, t. y. empirinėje raidkoje (interpretacijoje, supratime, veikloje) tolydžio pasikartojančius reiškinius, savybes, ryšius. Joje paprastai neatsispindi konkrečiame interpretacijos vyksme atsiveriančios individualios, nesikartojančios suvokiamo reiškinio savybės, nepakartojamos „čia ir dabar“ vykstančio interpretacijos akto aplinkybės. Todėl galima teigti, kad patirtį sudarančios prasmės yra daugiau ar mažiau abstrakčios, bendros, intersubjektyvios, defenomenalizuotos,

dekontekstualizuotos bei departikuliarizuotos. Ši aplinkybė leidžia manyti, kad būtent patirčiai gali būti taikomos tos patyrimo, būties charakteristikos, kurias Husserlis, Heideggeris įvardija „kasdienės būties“ (*das Man*) „vidutiniškumo“ (*Durchschnittlichkeit*) ar „anonimiškumo“ terminais.

Antra, patirtis „grynu pavidalu“ nesireiškia. Ji slypi latentinėje būsenoje. Ji reiškiasi per konkrečiame interpretacijos vyksme susiklostančias konkrečias, individualizuotas, kontekstiškas prasmes. Patirtis, kaip minėta, sudaro santykinai pastovią patyrimo prasminio audinio dalį, tai, kas, pasak Husserlio, yra implikuota „aktualių išgyvenimų kuriančio intencionalumo prasmėje...“ (Husserl 2005: 62), ką šis mąstytojas įvardija kaip konkrečiuose interpretacijos vyksmuose išliekančią tapačią „noeminę“, „objektyvią“ prasmę ar „centrinį branduolį“ (Husserl 1975: 245, 246). Ši patirties raiška konkrečiame patyrimo turinyje aptariama įvairiai: kaip sąvokos konkretizacija, individuali bendrosios esmės konkretizacija, tipo individualizacija (*type* ir *token* sąvokos) ir pan.

Trečia, asmens patirtyje glūdinčios žinios, gebėjimai, vertybės yra jo laikomos racionaliomis, savomis, įsisavintomis, suprantamomis, artimomis, išreiškiančiomis semantinio subjekto savastį, tapatybę. Kadangi patirtis atlieka semantinės terpės, kurioje įprasminami interpretuojami reiškiniai, vaidmenį, jie tampa taip pat suprasti, įsisavinti, tam tikra prasme „savi“. Anot Heideggerio, interpretacijos metu yra „[...] įsisavinama tai, kas suprasta“ (Heidegger 1999: 203). Husserlio nuomone, interpretacijos metu susiklostančiam patyrimui būdingas „...patyrimo lauko betarpiškas pasidalijimas į jo savasties sferą – sykiu su jo pasaulio patyrimo rišliu sluoksniu, kuriame *ištrinta* bet kokia svetimybė – ir svetimybės sferą“ (Husserl 2005: 124). Šis „savasties“ laukas yra asmens patirtis. Ji laikytina pagrindiniu elementu, kurio atžvilgiu kas nors gali būti apibūdinamas kaip „kitas“ skirtingo, „kitokio“ prasme.

Patyrimo slypinti konkreti, kontekstinė, fenomenalizuota, partikuliarizuota informacija, kurią analitiškai galime atskirti nuo jame glūdinčių prasminių patirties sandų, perteikia kontekstinę interpretuojamo esinio raiškos ir jo suvokimo sąlygų apibrėžtumą. Be šio reiškinių aspekto suvokimo būtų neįmanomas empirinis jų supratimas bei su juo susijusi racionali, situacijai adekvati asmens reakcija, elgsena. Kontekstinis, nepakartojamas empiriškai suvokiamų esinių raiškos pobūdis lemia interpretacijos būtinybę. Suvokiamą esinį atspindinti informacija, kuri interpretacijos metu įprasminama kaip vienu ar kitu atžvilgiu nesutampanti su aktualizuotame patirties segmente glūdinčios prasmės sandais, yra asmens suvokiama kaip kitas, skirtingas, kitoniškas, „svetimas“ dalykas. Jeigu šis kontekstinis, partikuliarus veiksnys nesireiškėtų interpretacijos vyksme, pati interpretacija būtų nereikalinga.

Patyrimas, kaip semantinis konkretaus interpretacijos vyksmo padarinys, išreiškia konkrečiomis aplinkybėmis suvokiamo ir interpretuojamo

reiškinių supratimą. Supratimo procesas liaujasi, kai interpretuojamas esinys suvokiamas kaip tapatus esinio prasmei (sampratai), fiksuotai interpretacijos metu aktualizuotos patirties segmente ar patikslintai interpretacijos metu, arba kai įsitikinama, jog turima patirtis neleidžia suprasti interpretuojamo reiškinių.

Interpretuojamas konkretus esinys dėl kontekstinių, individualų jo raiškos apibrėžtumą perteikiančios informacijos patirtyje fiksuotos jo prasmės atžvilgiu visada atsiskleidžia kaip daugiau ar mažiau kitoks, skirtingas, netapatas. Ši aplinkybė yra principinės svarbos: būtent, dėl jos žmogus yra priverstas nuolatos būti interpretaciniame santykiyje su suvokiamais aplinkos reiškiniais, juos interpretuoti, įprasminėti, generuoti prasmes. Todėl reikia iš dalies sutikti su Pavilioniu, teigiančiu, jog „prasmė kyla iš skirtumo, ne iš tapatumo“ (Pavilionis 2005: 205). Iš dalies – nes prasmę lemia ne tik kontekstinė, nepakartojama informacija, bet ir patirtyje fiksuotos prasmės: be pastarųjų interpretacija, supratimas būtų neįmanomas, be pirmosios – nereikalingas, nes nebūtų ką interpretuoti. Interpretacija suponuoja kitybės raišką, o ši – interpretacijos galimybę ir prasmingumą.

Tapatumas ir skirtingumas, kuriuo pasižymi santykis tarp suvokiamo esinio interpretacijos metu susiklostančios jo prasmės (patyrimo) ir aktualizuotame patirties fragmente glūdinčios jo prasmės, paprastai esti dalinis, santykinis, neabsoliutus. Interpretuojant „kitas“, „svetimas“ yra „įsisavinamas“, įprasminamas savosiose interpretacinėse schemeose, savojoje vertybių sistemoje, racionalumo paradigmoje. Todėl pagrįstai pabrėžiama, kad „Kitas negali pasirodyti neatsisakęs radikalaus kitoniškumo...“ (Levinas 1996: 68), interpretacijos metu jis yra „išvelkamas“ iš svetimybės rūbo, atsiskleidžia kaip „jau įsisavintas (*le propre*), jau *mano*“ (Levinas 1996: 151). Interpretacijos procesų metu praktiškai nesusiduriama nei su absoliučiai „kitu“, „kitokiu“ ar „skirtingu“, nei su absoliučiai „tapačiu“, „savu“. Tapatumas ir skirtybės neįgyja absoliučių raiškos pavidalų. Nėra nei absoliučiai suprantamų, nei absoliučiai nesuprantamų reiškinių.

Kitybės matmeniui, kuris nesireiškia atsietai nuo tapatybės matmens, ypač palankūs buvo, kaip minėta, pažintinio partikuliarizmo šalininkai, teikę pirmenybę tai tikrovės supratimo plotmei, kurioje atsiveria pasaulio reiškinų įvairovė, skirtybės, unikalumas, nepakartojamas jų raiškos kontekstas, kitoniškumas. Universalizuojantis, totalizuojantis metafizinio mąstymo polinkis buvo pasmerktas kaip vienas iš totalitarizmo raiškos pavidalų. Pasak Levino, Vakarų mąstymo tradicija buvo abejinga „Kitam“ kaip „Kitam“, joje vyrauja tapatumo (*Same*) hegemonija, ji siekė absorbuoti kitą ir paversti jį „savu“, neutralizuoti kitybę. Pasak šio prancūzų mąstytojo, „homogeniškoje ar socialistinėje visuomenėje pagrindinis rūpestis yra Kitam suteikti „aš“ statusą...“ (Levinas 1996: 14).

Kitybės, kaip ir jai priešingo – tapatybės – matmens, raiška būtų negalima, o interpretacija – nereikalinga dviem hipotetiniais atvejais: a) jei suvokiamus konkrečius reiškinius atspindinti informacija išreikštų prasmę, ištaisai ir visais atžvilgiais, t. y. absoliučiai sutampančią su patirtyje glūdinčiomis atitinkamų reiškinių prasmėmis; b) jei suvokiamą reiškinį atspindinti informacija perteiktų jo prasmę, absoliučiai nė vienu atžvilgiu nesutampančią su patirtyje esančia jo prasme. Šiuos hipotetinius atvejus galėtume laikyti ir patyrimo ribomis: patyrimo raiška už jų neįmanoma.

Patirtį sudarančios semantinės tikrovės reiškinių interpretavimo, supratimo schemas yra sudėtingi dariniai, susidedantys iš prasmių, kurias sieja atitinkamoje interpretacinėje bendruomenėje vyraujančios racionalumo normos, logikos reikalavimai. Šios schemas yra įvairių veiksnių – sociokultūrinių, istorinių, individualių – saistomos. Tie patys veiksniai lemia tai, kokie interpretuojamų reiškinių bruožai, dėsningumai, ryšiai tam tikro asmens, vienos ar kitos kultūros atstovo, vienu ar kitu istoriniu laikotarpiu yra suvokiami kaip kiti, kitoniški ar, priešingai, tokie pat, tapatūs. Tas pat pasakyti na ir apie ženklų sistemomis ar tekstais perteikiamas reiškinių prasmes.

Skirtingais istoriniais laikotarpiais gyvenančių asmenų pateikiamas vieno ar kito reiškinio supratimas kaip kito, kitokio, netapataus gali būti keičiamas suartėjimo linkme: a) darant tarpusavyje labiau panašų semantinių interpretacinių schemų turinį jame atsispindinčių interpretuojamo reiškinio savybių, ryšių, dėsningumų požiūriu; b) siekiant didesnės aspektų, kurių plotmėje interpretuojamas reiškinys, atitikties; c) imantis priemonių, skatinančių interpretacinių schemų, kurių kontekste interpretuojamas reiškinys, semantinių, loginių ryšių, racionalumo normų kaitą suartėjimo kryptimi; d) siekiant, kad skirtingos to paties reiškinio interpretacijos būtų grindžiamos supratimu, pasižyminčiu tuo pačiu ar artimu apibendrinimo laipsniu; e) siekiant, kad taptų artimesnės vertybių sistemos ir jas išreiškiančios vertybinės prasmės; ir t. t.

Apibendrinant šiuos semantinę kitybės sampratą liečiančius svarstymus pravartu pabrėžti esmines kitybės reiškinio teorinio aiškino nuostatas: 1) kito, kitokio prasmė negali būti priskiriama jokiame reiškiniumi, suvokiamam atsietai nuo tikrovės interpretacijos vyksmo; 2) asmens patirtis yra pagrindinis semantinis darinys, kurio atžvilgiu bet koks interpretuojamas reiškinys gali būti įprasminamas kaip kitas, kitoks, svetimasis, arba, priešingai, tapatus, savas; 3) suvokiamam reiškiniumi ar tam tikrai jo savybei priskiriama kitokio ar tapataus prasmė yra įvairiais atžvilgiais – individualiu, sociokultūriniu, istoriniu – sąlygota, santykinė, neįgyjanti absoliučią raiškos pavidalų.

LITERATŪRA

1. Badiou, A. 2003. *Infinite thought: Truth and return to philosophy*. – London, New York: Continuum.
2. Brower, B. W. 1998. „Contextualism, epistemological“ in *Routledge encyclopedia of philosophy*. Vol. 2. Ed. by E.Craig. – London, New York: Routledge.
3. Caputo, J. D. (ed.) 1997. *Deconstruction in a nutshell. A conversation with Jacques Derrida*. – New York: Fordham University Press.
4. Cat, J. 1998. „Unity of science“ in *Routledge encyclopedia of philosophy*. Vol. 9. Ed. by E. Craig. London, New York: Routledge.
5. Dilthey, W. 1989. *Selected works. Vol. 1. Introduction to the human sciences*. Ed. by R. A. Makkreel, F. Rodi. Princeton: Princeton University Press.
6. Gadamer, H.-G. 1997. „Reflections on my philosophical journey“ in *The philosophy of Hans-Georg Gadamer*. Ed. by L. E. Hahn. Carbondale: Open Court Publishing Co.
7. Gadamer, H.-G. 1975. *Truth and method*. New York: Sheed and Ward Ltd.
8. Habermas J. 1990. The hermeneutic claim to universality. In: *The hermeneutic tradition: From Ast to Ricoeur*. Ed. by G.L.Ormiston, A.Schrift. New York: State University of New York Press.
9. Hahn, L. E. (ed.) 1997. *The philosophy of Hans - Georg Gadamer.* – Carbondale: Open Court Publishing Co.
10. Heidegger, M. 1999. *Being and time*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
11. Husserl, E. 1970. *The crisis of European sciences and transcendental phenomenology*. Evanston: Northwestern University Press.
12. Husserl, E. 2005. *Karteziškosios meditacijos*. Vertė T. Sodeika. Vilnius: Aidai.
13. Husserl, E. 1975. *Ideas. General introduction to pure phenomenology*. New York, London: Collier Macmillan Publishers.
14. Levinas, E. 1996. *Basic philosophical writings*. Ed. by A.T.Peperzak, S. Critchley, R. Bernasconi. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
15. May, T. 1997. *Reconsidering difference*. University Park: The Pennsylvania state University Press.
16. Pavilionis, R. 2005. *Prasmė ir tapatumas arba Kelionė į save*. Vilnius: Lietuvos mokslas.
17. Peperzak, A. T. 1996. „Preface“ in E.Levinas. *Basic philosophical writings*. Ed. by A. T. Peperzak, S. Critchley, R. Bernasconi. – Bloomington, Indianapolis: Indiana u-ty press, 1996.
18. Ricoeur, P. 1990. „Hermeneutics and the critique of ideology“. In *The hermeneutic tradition: From Ast to Ricoeur*. Ed. by G. L. Ormiston, A. Schrift. New York: State University of New York Press.
19. Schleiermacher, F. 1990. „The aphorisms on hermeneutics from 1805 and 1809/10“. In: *The hermeneutic tradition: From Ast to Ricoeur*. Ed. by G. L. Ormiston, A. Schrift. New York: State University of New York Press.
20. Skinner, Q. (ed.). 1999. *The return of Grand Theory in the human sciences*. – Cambridge: Cambridge University Press.
21. Strawson, P.F. 2004. „Aesthetic appraisal and works of art“. In: *Aesthetics and the philosophy of art: The analytic tradition*. Ed. by P. Lamarque, S. H. Olsen. Malden: Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
22. Vattimo, G. 1997. *Beyond interpretation: The meaning of hermeneutics for philosophy*. Stanford: Stanford University Press.
23. Welsch, W. 2004. *Mūsų postmodernioji modernybė*. Vilnius: Alma littera.
24. Welsch, W. 1997. *Undoing aesthetics*. London: SAGE publications.

Žibartas Jackūnas
SEMANTIC APPROACH TO
THE CONCEPTION OF OTHERNESS

SUMMARY

The article deals with the phenomenon of otherness which attracts strong attention among the many representatives of modern theoretical culture, especially among those who share the methodological positions of postmodern thinking and meet with approval a cognitive particularism. The concepts of “Other” and otherness are subjected to a more detailed examination in the article. It ends with the conclusion that the phenomenon of otherness cannot be properly grasped independently of the process of interpretation and experience which contains the general knowledge, skills, and values and constitutes a relatively stable semantic “nucleus” of personality. It is stressed that phenomena of otherness and identity or sameness do not manifest themselves in the absolute forms.

KEY WORDS: cognitive particularism, interpretation, experience, otherness, semantics, meaning.